

Oikeustaloustieteen oppikirja noudattelee ortodoksiaa¹

Kirja-arvostelu kirjasta Kalle Määttä: *Oikeustaloustieteen perusteet*. Edita, Helsinki 2006, xix + 232 sivua. ISBN 951-37-4418-3. Julkaistu: *Kilpailuoikeudellinen vuosikirja 5*. Suomen Kilpailuoikeudellinen Yhdistys, Helsinki 2007, s. 257-265.

Johdanto

Lionel Robbinsin tunnetun ja paljon siteeratun määritelmän mukaan kansantaloustiede tutkii ihmisten käyttäytymistä olosuhteissa, joissa keinot tavoitteisiin pääsemiseksi ovat niukkoja.² Tavoitteet oletetaan taloustieteessä yleensä annetuiksi, ja tehtäväksi nähdään vaihtoehtoisten keinojen käytön tarkastelu tavoitteisiin pyrittäessä.

Kansantaloustieteen oppikirjoissa on tavanomaista tarkastella voimavarojen kohdentumista annettujen oikeusinstituutioiden alaisuudessa. Oikeustaloustieteessä sukellaan tätä syvemmillä ja käsitellään oikeusjärjestelmää endogeenisena muuttujana (s. 3)³. Keskeisiä tutkimuskysymyksiä ovat sen selvittäminen, miten voimassa olevaa lainsäädäntöä olisi sovellettava taloustieteellisten argumenttien valossa, millaisia vaikutuksia laeilla on kansantalouden toimintaan, ja miten oikeusjärjestelmää olisi kehitettävä yhteiskunnan toimivuuden parantamiseksi.

Oikeustaloustieteellisellä argumentoinnilla on eniten sijaa kilpailuoikeuden kaltaisilla oikeudenaloilla, jotka sääntelevät selkeästi taloudellista toimintaa. Hyviä mahdollisuuksia on myös siellä, missä sääntely tapahtuu joustavien normien avulla (s. 58).

Oikeustaloustieteellisestä tutkimustiedosta on hyötyä yritysoikeussuunnittelussa (s. 64) ja

¹ Kirjoittaja kiittää kommentteista, joita Samuli Leppälä, Tuomas Saramäki ja Veikko Vahtera ovat ystävällisesti antaneet käsikirjoitukseen.

² Lionel Robbins: *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. Macmillan, London 1935 (sivulla 16).

³ Sivunumerot viittaavat arvosteltavana olevaan kirjaan.

kaikessa toiminnassa, jossa joudutaan ennakoimaan lainsäädännön muutostarpeita. Ajankohtainen esimerkki on tekijänoikeuslainsäädäntö, jonka kehittämislle informaatioteknologian läkähdyttävän nopea kehitys asettaa aiemmin kokemattomia haasteita (s. 109).

Esikuvia ortodoksiasta

Professori Kalle Määtän oppikirja noudattelee pääosin yhdysvaltalaisia esikuvia. Esimerkki laajalti käytetystä oikeustaloustieteen oppikirjasta on Cooterin ja Ulenin kirjoittama *Law and Economics*, jonka ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1988.⁴ Kirja on ollut kirjatenttinä oman yliopistoni, Turun kauppakorkeakoulun tutkintovaatimuksissa vuodesta 1989 lähtien.

Sekä Cooter ja Ulen että Määttä käsittelevät pääasiassa varallisuus-, sopimus-, vahingonkorvaus- ja rikosoikeuden kysymyksiä. Oikeustaloustieteen lähestymistapaa voidaan soveltaa mihin tahansa muihinkin oikeudenaloihin (s. 224), ja niistä Määtän kirjassa ovat omat lukunsa saaneet kilpailuoikeus ja ympäristöoikeus.

Taloustieteen määrittelevä piirre oppisuunnasta riippumatta on oletamus ihmisten rationaalisuudesta. Tämän mukaisesti rikollinenkin toimii rationaalisesti ja ”puntaroi tekojensa hyötyjä ja kustannuksia aivan samalla tavoin kuin henkilö miettii vaikkapa uuden auton hankintaa” (s. 187). Ortodoksisessa taloustieteessä rationaalisuus määritellään hyvin erikoislaatusella tavalla ja sen oletetaan olevan rajoittumaton.⁵ Palaan tähän kysymykseen jäljempänä. Määttä seuraa melko tarkasti rajoittumattoman rationaalisuuden oletusta, mutta tuo selvästi esille, ettei oletus vastaa kokemuksesta tutkimustietoa ihmisten käyttäytymisestä (s. 6).

⁴ Robert Cooter & Thomas Ulen: *Law and Economics*, 4. painos. Pearson, Boston 2004.

⁵ Martti Vihanto: Rationaalisuusoletuksen valinta oikeustaloustieteessä. *Oikeus* 35(2), 2006, s. 225-240.

Taloustieteen oppikirjoissa on tavanomaista pitää kuvitteellista puhtaan markkinatalouden ideaalityyppiä lähtökohtana, etsiä sen oikeusinstituutioista sitten epäonnistumisia tai häiriöitä, ja suosittaa lopuksi muutoksia lainsäädäntöön. Sopimuskustannukset markkinoiden toimivuuden esteenä tulevat tässä tarkastelussa korostetusti esille. Esimerkiksi liiallista väestönkasvua ja sen aiheuttamia ulkoisvaikutuksia ei saada kuriin niin, että ”itse kukin lähtisi ’herhiläisenä’ sopimaan tuttaviansa ja tuttavan tuttaviansa kanssa selibaatissa elämisestä” (s. 22). Sopimuskustannukset kohoaisivat järjettömän korkeiksi.

Mainittu käsittelyjärjestys johdattelee luonnostaan ajatukseen, että ehdotetut lainmuutokset merkitsevät jonkinlaista interventiota markkinoiden toimintaan. Tosiasiassa mitään yksiselitteistä ja täsmällisesti määriteltävää markkinatalousjärjestelmää ei ole olemassa.⁶ Ajatuskokeena voi jokainen tykönään miettiä, miltä konkreettisesti ottaen ”vapaaan markkinatalouden” oikeusperiaatteet näyttäisivät matkustajalentoliikenteessä, ja missä määrin ilmailulain nykyiset säännökset merkitsevät ”puuttumista” tällaisen kuvitteellisen talouden toimintaan. Kehysten tai puitteiden luominen markkinoiden toiminnalle (s. 21) ja niiden toimintaan puuttuminen ovat toinen toisensa lomissa myös esimerkiksi työturvallisuuslain määräyksissä. Laissa säädetään muun muassa, että työnantajan on pyrittävä siirtämään raskaana oleva työntekijä sopivampiin työtehtäviin, jos äidille tai sikiölle saattaa aiheutua työstä erityistä vaaraa (11 §).

Markkinajärjestelmän ottaminen lähtökohdaksi sisältää myös vaaran, että tutkija juuttuu siihen liikaa, kenties tiedostamattaan. Ankkuroituminen *status quo* -tilaan voi johtaa siihen, että kun markkinaratkaisu osoittautuu taloustieteellisessä analyysissä Pareto-
tehokkaaksi, tärkeänä ei pidetä sen muuttamista toiseksi lainsäädännön keinoin. Määttä tuntuu ajattelevan näin, kun hän Coasen teoreeman käsittelyn yhteydessä toteaa suorastaan vähättelevään sävyyn: ”Varallisuus oikeuksien jakautumisella olisi toki vaikutusta tulonjakoon, muttei tehokkuuteen” (s. 25).

⁶ Friedrich A. Hayek: *The Constitution of Liberty*. University of Chicago Press, Chicago 1960 (sivulla 229).

Mutta mistä tiedämme, että kansalaiset haluavat elää markkinatalouden oikeusperiaatteiden mukaisen yhteiskuntajärjestelmän alaisuudessa? Saattaa olla esimerkiksi niin, että tietyissä oloissa hintasyrjintä lisää monopolimarkkinoiden tehokkuutta, mutta kansalaiset haluavat silti kieltää tällaisen lailla.⁷ Samoin kiinteän omaisuuden pakkolunastus (s. 98) saatetaan sallia tietyissä tilanteissa, vaikka se loukkaa sopimusvapauden periaatetta. Oikeustaloustieteilijällä ei ole tällaisiin ratkaisuihin nokan koputtamista, sillä kansalaisten oma asia on päättää, millaisessa yhteiskunnassa he haluavat elää ja asua.

Toisenlainen tapa tarkastella oikeusinstituutioita ja niiden toimivuutta on puhua neutraalisti vain sääntelystä. Kansantalouden toiminta edellyttää aina sääntelyä, ja kysymys on siitä, millainen sääntely on kulloinkin tarkoituksenmukaisinta. Kun kysymykseen haetaan vastausta, käytettävissä on oltava jokin hyväksyttävä hyvyyskriteeri. Konstituutiotaloustieteessä tämä kriteeri on yksimielisyys. Kansalaisten ajatellaan ikään kuin kokoontuvan yhteen sopimaan kaikille yhteisistä pelisäännöistä. Tällaisessa perustuslaillisessa valinnassa tai yhteiskuntasopimuksessa on mahdollista sopia vain oikeusjärjestelmän yleisistä suuntaviivoista, ja Pareto-kriteeriä sovelletaan konkreettisten tapausten sijaan abstraktien periaatteiden tasolla.⁸ Yhteiskuntasopimuksessa syntyviä lakeja arvioidaan siis täsmälleen samalla kriteerillä kuin sopimuksia, joita ihmiset tekevät myöhemmin keskenään lakien alaisuudessa. Oikeustieteen puolella konstitutionaalisen valinnan kysymykset tulevat esille valtiosääntöoikeuden alueella.

Rationaalisuuden rajoitteet

⁷ Martti Vihanto: Abstraktit oikeusperiaatteet dynaamisen kilpailuprosessin edellytys. Kirjassa *Kilpailun puolella – uutta väylää avaamassa*. Matti Purasjoki 60 vuotta, toim. Juhani Jokinen, Päivi Kari & Martti Virtanen. Kilpailuvirasto, Helsinki 2004, s. 264-274.

⁸ Martti Vihanto: Konstitutionaalinen näkökulma kilpailuoikeuden hyvinvointiarviointiin. Arvostelu kirjasta Taloustieteellinen näkökulma kilpailuoikeuteen, toim. Vesa Kanninen & Kalle Määttä. *Kilpailuoikeudellinen vuosikirja* 1, 2003, s. 215-225.

Kalle Määttä viittaa kirjansa johdantoluvussa kokeelliseen taloustieteeseen, jonka ”piirissä on usein asetettu kyseenalaiseksi, kuinka rationaalisesti ihmiset käyttäytyvät” (s. 6). Nykyään rationaalisuuden rajoitteita tutkitaan myös neurotaloustieteen menetelmillä. Päätösluvussa Määttä esittää, että ”yhtenä selkeänä kehityssuuntana oikeustaloustieteessä pitää vastedes olla psykologisten tekijöiden ottaminen vakavasti varteen” (s. 225). Näiden huomioiden perusteella voisi odottaa laajempaakin aiheen käsittelyä. Kirja perustuu ortodoksiseen rationaalisuusoletukseen, mutta pitkin matkaa tulee rivien välistä esille myös psykologisen oikeustaloustieteen näkökohtia.

Yhtenä syynä rationaalisuuden rajoitteisiin on ihmisten jäsentymätön tietämys. Esimerkiksi rikollinen saattaa tehdä ensimmäisessä asuntomurrossaan tyhmiä virheitä, mutta oppii niistä seuraavilla keikoilla, ja lopulta hänestä kehittyy alansa ammattilainen (s. 197). Rikoksenuusijoilla voi odottaa olevan keskimääräistä enemmän tietoa välttääkseen kiinnijäämistä, ja rangaistuksia on aihetta koventaa heidän osaltaan (s. 198). Kiinnijäämisriskiä vähentää myös tieto, jota murtovaras saa muilta esimerkiksi vankilassa (s. 196) tai Internetissä.

Jäsentymätön tietämys haittaa ihmisten välistä viestintää ja sopimusten syntymistä. Yrityksen voi olla vaikea saada alihankkijaa ymmärtämään, millaisen komponentin se tältä haluaa, vaikka kumpikin puhuu samaa äidinkieltä ja hallitsee alan erikoissanaston. Ortodoksisessa taloustieteessä osapuolten tietämys oletetaan jäsentyneeksi, ja ylikorostettuun asemaan sopimusongelmien selityksinä nousevat tiedon salaaminen ja kannustimet jymäyttää sopimuskumppania. Vastaavalla tavalla ulkoisten hyötyjen selitetään johtavan markkinoiden epäonnistumiseen, koska esimerkiksi omenatarhan omistajalla ei ole kannustinta ottaa huomioon hyötyjä naapuriyrittäjän ylläpitämälle mehiläisyhdyskunnalle (s. 24). Mainitsematta jätetään, että omenatarhuri ei aina tiedä tai ymmärrä ottaa selvää toimiensa vaikutuksista muiden elämään.

Tietämättömyys merkitsee usein taloudellisia ja muita menetyksiä. Ihmiset voivat pitää epävarmuutta sinänsä epämiellyttävänä ja suojautuvat sitä vastaan esimerkiksi vakuutuksilla. Vakuutuselementtejä sisältyy muihinkin sopimuksiin kuten

työsopimuksiin, joissa on odotettavissa käännteistä riippuvuutta työsuhteen vakinaisuuden ja palkkavaatimuksen välillä. Epävarmuuskammo näkyy myös siinä, että oikeusvarmuutta pidetään hyvän oikeusjärjestelmän ominaispiirteenä. Epävarmuutta pystytään arvioimaan tai laskemaan vain harvoin niin tarkasti, että sen asemesta voidaan puhua riskistä. Taloustieteessä on tästä huolimatta vakiintunut termi riskiaversio kuvaamaan ihmisen luontaista epävarmuuskammoa, ja myös Määttä noudattaa tätä käytäntöä. Halu kaihtaa ja jakaa riskejä tulee esille vakuutus-, vuokra- ja monien muidenkin sopimusten indeksiehdossa, joilla osapuolet suojautuvat odottamatonta inflaatiota vastaan (s. 139).

Merkittävä syy epävarmuuteen on uuden tiedon esilletulo ja löytyminen. Määttä puhuu innovaatioista (s. 42, 212), mutta uusi tieto voi ilmetä muillakin tavoilla. Esimerkiksi ilmaston lämpeneminen saattaa johtaa elinympäristön muutoksiin, joiden luonnetta ja yksityiskohtia tai pitkän aikavälin vaikutuksia ei kukaan osaa aavistaa. Uusi tieto asettaa suuria haasteita lainsäädännölle, jonka pitäisi luoda suotuisat edellytykset tiedon kasvulle ja siihen sopeutumiselle. Yksin informaatioteknologian nopea kehitys mullistaa maailmaa niin kovaa tahtia, että avoimen lähdekoodin kaltaisten ilmiöiden mahdollisuuksia ei oikein tajuta edes asiantuntijapiireissä.⁹ Lainsäädännön tavoitteena ei ole pelkästään olemassa olevan tiedon mahdollisimman täydellinen hyödyntäminen vaan dynaaminen tehokkuus (s. 137). Innovaatio toimintaa, tiedon kasvua ja dynaamista tehokkuutta tutkitaan evoluutiotaloustieteen piirissä.

Rationaalisuuden rajoitteet voivat johtua myös kognition epätäydellisyyksistä. Esimerkiksi tavaramerkkien sekoitettavuus (s. 110) selittyy pitkälti havainnointikyvyn puutteilla ja tarve vahingonkorvausten vanhentumisaikoihin (s. 172) muistitoimintojen rajoitteilla. Myös fiskaalista illuusiota (s. 36), kielen epämääräisyyttä (s. 121) ja alaikäisten rajattua oikeustoimikelpoisuutta (s. 126) on helppo selittää kognitiivisilla rajoitteilla. Rikoksenteijöiden subjektiivinen käsitys omasta kiinnijäämisriskistään (s.

⁹ Benoît Demil & Xavier Lecocq: Neither Market nor Hierarchy nor Network: The Emergence of Bazaar Governance. *Organization Studies* 27(10), 2006, s. 1447-1466.

187) ja heidän suhtautumisensa tähän riskiin (s. 191) ovat niin ikään asioita, joiden rikostaloustieteellisessä tarkastelussa psykologian tuntemus on välttämätöntä.

Tunteet, reiluus ja moraali

Tunteita on taloustieteessä tapana tarkastella eksogeenisina tekijöinä. Määttä noudattelee myös tässä ortodoksiaa, muttei kaihda myöntää tunteiden merkitystä talouden toiminnan selittämisessä.

Oikeustoimilain tarkoittama kunnianvastainen ja arvoton toiminta (s. 59, 129) viittaa kunnian tunteeseen. Piittaamattomuus lain kielloista ja käskyistä (s. 198) tuo mieleen katumuksen tunteen tai sen puuttumisen. Vankilaan joutumisen mainekustannuksissa (s. 203) on mukana häpeästä syntyvät mielipahan tunteet. Kun yrittäjä pelkää asiakaskatoa tekemänsä ympäristöririkoksen johdosta (s. 209), hänellä on varmaankin mielessään asiakkaiden koston tunteet. Yrittäjällä voi jo olla kasassa niin paljon materiaalista varallisuutta kuin yksi ihminen eläissään tarvitsee, mutta hän välttää silti tappiollisia bisneksiä, jos ne aiheuttavat arvostuksen menetystä liikemiespiireissä.

Katumuksen ja häpeän tunteet selittävät tappiokammon esiintymistä. Kokeellisessa taloustieteessä on havaittu, että koehenkilöt suhtautuvat tappioihin järjestelmällisesti voimakkaammin kuin samansuuruisiin voittoihin. Tavanomainen esimerkki on arvopaperisijoittaja, joka myy mielellään voitolla olevia osakkeita mutta lykkää tappioiden realisoimista. Tappiokammosta johtuu, että yritys saattaa pitää rationaalisessa katsannossa uponneita kustannuksia (s. 78) edelleen vältettävissä ja peruutettavissa olevina eli siis oikeina vaihtoehtoiskustannuksina.

Tappiokammon ja aikaisemmin mainitun epävarmuuskammon lisäksi on syytä tarkastella vielä epäreiluuskammosa. Ihmisillä näyttää olevan kokeellisen taloustieteen tutkimustulosten perusteella luontainen vastenmielisyys epäoikeudenmukaisuutta, epätasapuolisuutta ja epäreiluutta kohtaan. Taipumus näkyy esimerkiksi niin, että

koehenkilöt rankaisevat laboratoriokokeissa vääryyksiin syyllistyneitä paljon kovemmin kuin olisi aineellisten etujen kannalta järkevää.

Epäreiluuskammosta johtuu, että vaikka edellä mainittu hintasyrjintä lisäisi monopolimarkkinoiden tehokkuutta ja niillä toimivien aineellista hyvinvointia, kansalaiset saattavat vaatia syrjinnän kieltämistä lailla. Vahingon aiheuttajaa voidaan vaatia tuottamusvastuuseen (s. 161), vaikka vahinkojen suuruuteen vaikuttavat tekijät ovat ennalta arvaamattomia, ja vahingonkorvausten maksattaminen on kannustimia ajatellen hyödyttöä.

Vanhoja henkirikoksia tutkitaan (s. 7), vaikka oikeudenkäynnin tiedetään tuottavan kustannuksiin nähden olemattoman pelotevaikutuksen. Rangaistus on pikemminkin sovitus moitittavasta käyttäytymisestä (s. 181) kuin keino sellaisen ehkäisemiseksi. Yleisemminkin nollatoleranssia (s. 182) saatetaan pitää tavoiteltavana tilana, vaikkei se saavutettavissa oleviin hyötyihin nähden järkevää olisikaan. Yhtenä perusteluna nollalinjaan esitetään psykologisessa taloustieteessä tartumisilmiötä. Jos lainrikkomuksia katsotaan läpi sormien, lainkuuliaisat tuntevat tulleensa nenästä vedetyiksi ja alkavat vähitellen suhtautua itsekin lakiin leväperäisesti.

Pyrkimys reiluun yhteiskuntaan näkyy kaikkialla Suomen oikeuskäytännössä. Heikomman osapuolen suoja esimerkiksi sopimusehtojen kohtuullistamisessa (s. 61) on tästä osoitus, samoin kuin oikeustoimilain 31 §: kiskontasääntö kieltää sellaisen aineellisen edun ottamisen, joka on epäsuhteessa siihen mitä on itse antanut (s. 128).

Kun ortodoksisen taloustieteen edustajat tarkastelevat reilun yhteiskunnan edellytyksiä, he eivät puhu tunteista vaan tulojen ja varallisuuden jakautumisesta.

”Oikeudenmukaisuudella viitataan taloustieteessä yleensä kotitalouksien väliseen tulonjakoon” (s. 33). Syynä menettelytapaan on todennäköisesti se, että tunteita ei voida mitata, mutta tuloja ja niiden jakautumista voidaan. Argumentti on menettämässä suuren osan voimastaan, kun neurotaloustieteen menetelmien kehittyessä tunteista saadaan

jatkuvasti lisää kvantitatiivista tietoa.¹⁰ Nähtäväksi jää, kuinka nopeasti ortodoksia taipuu luopumaan vanhoista opinkappaleistaan ja alkaa sisällyttää tunnetekijät luontevaksi osaksi tulonjaon tarkasteluja.

Tunteiden tarkastelu on välttämätöntä moraalien ymmärtämisessä. Tämä käy ilmi jo Adam Smithin teoksesta *Moraalitunteiden teoria*, joka ilmestyi vuonna 1759.

Kansantaloustieteen isänä tunnettu moraalifilosofi kirjoittaa, kuinka tärkeää kyky myötäelämiseen ja myötäelämisen tunteisiin on yhteiskunnan toiminnalle. Esimerkiksi loppupeliongelma (s. 54) on moraalien ansiosta, Luojaalle kiitos, paljon harvinaisempi ilmiö kuin ortodoksinen peliteoria antaa ymmärtää. Määtän kirjassa moraalit mainitaan, kun tarkastelun kohteena ovat moraalikato (s. 29), varallisuus-oikeussuoja (s. 93), luovuttamattomuussääntö munuaissiirännäisten markkinoilla (s. 97) ja isyysoikeus tekijänoikeuksissa (s. 108).

Yhteiskunnalliset instituutiot on tapana jakaa moraalit-, oikeus- ja hallintainstituutioihin. Vastaavasti voidaan puhua moraalit-, oikeus- ja markkinasanktioista. Esimerkiksi käytetyn auton myyjä välttää asiakkaidensa pettämistä, edistäen samalla tahattomasti markkinoiden tehokkuutta, kun hän pelkää petoksen herättämiä mielihapahan tunteita, käräjäoikeuteen joutumista, sekä tulevien kauppojen menettämistä. Kaikilla kolmella kannustinmekanismilla on kansantalouden toiminnassa keskeinen merkitys, ja niiden keskinäisten vuorovaikutusten tuntemusta tarvitaan esimerkiksi lainsäädäntötyössä.

Peukalosääntöjä ja näppituntumaa

Ortodoksinen taloustieteen oletus rajoittumattomasta rationaalisuudesta tekee mahdolliseksi tarkastella käyttäytymistä optimointina. Todellisuudessa ihmisten rationaalisuus on eri syistä rajoittunutta, optimointimenetelmien käyttö on mahdotonta ja päätöksiä tehdään heuristisesti. Ihmiset pyrkivät silloin tavoitteisiinsa toistamalla

¹⁰ Martti Vihanto: Kansantaloustieteen opetuksessa uudistamistarpeita. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 102(3), 2006, s. 410-419.

toimintatapoja, joiden he ovat havainneet tuottavan hyviä tuloksia joko omien kokemustensa perusteella tai muuten.¹¹

Määttä viittaa jatkuvasti käytännön päätöksenteon heuristisuuteen. Hän puhuu milloin näppituntumasta, milloin peukalosäännöistä ja käytännöllisistä päätössäännöistä. Viimemainittuja Määttä vertaa taloustieteen teoreettisiin päätössääntöihin, joista hän toteaa sarkastisesti: ”Oikeustaloustieteellisessä kirjallisuudessa esitetyt laskelmat vaikuttavat hyvin viehättäviltä selkeydessään, mutta niitä ei tarvitse kauaa tarkastella huomatakseen, että täsmällisyys on hyvinkin näennäistä” (s. 132, 224).

Kilpailuoikeudessa sovellettuja heuristiikkoja ovat Areeda–Turner -sääntö (s. 85) ja *substantial lessening of competition* eli SLC-testi (s. 89). Esimerkkejä muilta oikeudenaloilta ovat patenttilain kaavamainen säädös, jonka mukaan myönnettyä patenttia voidaan pitää voimassa enintään 20 vuotta patenttihakemuksen tekemisestä lukien (s. 105), sekä lunastuslain periaate, jonka mukaan pakkolunastuskorvaus on suuruudeltaan puolitoistakertainen suhteessa lunastettavan omaisuuden arvoon (s. 99). Ellei muuta neuvoa ole näköpiirissä, lakeja säädettyä ja niitä sovellettaessa on turvauduttava yritykseen ja erehdykseen. Tähän Määttä viittaa kirjoittaessaan iteratiivisesta menettelystä ympäristönsuojelun vero-ohjauksessa (s. 215).

Kompleksinen todellisuus

Kansantaloustiede ja oikeustaloustiede ovat kumpainenkin yhteiskuntatieteitä. Niissä voidaan ja on syytäkin tutkia ihmisten käyttäytymistä, mutta käyttäytyminen sinänsä ei ole kiintoisaa vaan sen tahattomat vaikutukset. Määttä tuo taloustieteellisen tarkastelun luonteen selkeästi ja havainnollisesti esille kirjassaan. Hän selittää, että jos tuomioistuimilla tiedetään olevan tulonjakopäämääriä sopimusriitoja ratkaistessaan, rationaaliset myyjät ottavat tämän huomioon jo sopimusvaiheessa, ja perivät pienituloisilta korkeampia hintoja (s. 35). Tämä johtaa syrjäytymisvaikutukseen ja

¹¹ Martti Vihanto: Psykologinen oikeustaloustiede ja kilpailuoikeus. *Kilpailuoikeudellinen vuosikirja* 2, 2004, s. 307-319.

esimerkiksi asuntoluottomarkkinoilla siihen, että pienituloiset joutuvat hankkimaan itselleen kämpän yksityisiltä vuokramarkkinoilta (s. 136). Määttä kehottaa ottamaan lakien soveltamisen tahattomat vaikutukset huomioon myös sopimussakkolausekkeiden sovittelussa (s. 135, 147) ja tuotevastuun kohtaantoa ennakoidessa (s. 174).

Yhteiskunnalliset ilmiöt ovat kompleksisia päinvastoin kuin monet luonnontieteiden tutkimat ilmiöt. Erot tutkimuskohteen luonteessa näkyvät myös taloustieteen käyttämissä menetelmissä. Monimutkaisesta sosiaalisesta todellisuudesta koetetaan saada tolkkua teoreettisilla malleilla, joista kukin valottaa vain yhtä tai enintään muutamaa todellisuuden aspektia. Sen sijaan, että yhteiskunnallisia ilmiöitä pyrittäisiin ymmärtämään kokonaisuudessaan ja kaikessa monitahoisuudessaan, tehtävä pilkotaan mallien avulla kognitiivisesti hallittavissa oleviin osiin. Usein mallit ovat ytimekkäitä tarinoita tai kekseliäitä ajatuskokeita.

Mallit eivät anna valmista vastausta yhteenkään käytännön päätöksenteko-ongelmaan. Mallien avulla voidaan laatia enintään muistilistoja seikoista, jotka on otettava päätöksenteossa huomioon. Usein listat ovat luetteloja seikoista, joita voidaan taloustieteen perusteella esittää tietyn menettelyn puolesta ja toisaalta sitä vastaan. Määttä kirjasta voisi esimerkiksi ottaa oikeustoimien sovittelun (s. 134).

Kun taloustieteilijä soveltaa oppimiaan malleja käytännön päätöstilanteissa, hän joutuu turvautumaan aina intuitioon. Soveltava taloustiede on enemmänkin taitoa kuin tiedettä. Määttä puhuu tosin taiteesta eikä taidosta, joista kumpikin on englannin kielessä *art*. Kun esimerkiksi kilpailuviranomainen pyrkii määrittelemään tietyn hyödykkeen relevantteja markkinoita ja arvioi tätä silmälläpitäen eri valmistajien tuotteiden keskinäistä korvaavuutta, rajanveto on juuri tällaista harkintaa (s. 70). Toisaalla Määttä muistuttaa, että lain tulkinnan yhteydessä oikeustaloustiede ei ole suinkaan ”mitään korkeamman luokan matematiikkaa vaan pikemminkin terveen järjen käyttöä” (s. 48).

Mallit ovat luonteensa vuoksi yksinkertaisia, ja vaarana on, että ne saavat todellisuuden näyttämään liiankin yksinkertaiselta. Kansantaloustieteen oppikirjojen helmasynti on

antaa luvattoman luurankomainen ja riisuttu kuva nykyaikaisen kansantalouden monimutkaisuudesta. Sopimuksissa ajatellaan olevan vain muutamia ehtoja, ja niistäkin on tarkastelun kohteena usein vain hinta, eli se joka on helpoin mitata. Liika innostus mittaamiseen näkyy myös siinä, että valinnan kustannus – parhaan valitsematta jääneen vaihtoehdon antama hyöty – ilmaistaan herkästi rahanmääräisenä objektiivisena suureena. Yritysten ajatellaan tekevän vain muutamia päätöksiä, ja näidenkin oletetaan olevan pääosin toisistaan riippumattomia.¹² Myös yritysten välisten suhteiden moninaisuus jää oppikirjamalleissa kateisiin. Sama yksinkertaisuuden korostus jatkuu tarkasteltaessa sääntelyä, jonka keinot olisi usein viisasta nähdä mieluummin toisiaan täydentävinä kuin keskenään kilpailevina (s. 24).

Realistisen ja totuudenmukaisen kuvan antaminen todellisuudesta edellyttää opetuksessa vankkaa kytkeä empiiriseen tutkimukseen. Oikeustaloustieteessä keskeinen empiirisen tutkimuksen menetelmä on laadullinen oikeustapa-analyysi. Taloustieteilijät tulkitsevat empiirisen tutkimuksen merkitsevän yleensä tilastotieteellisten ja niistäkin vain joidenkin tiettyjen menetelmien soveltamista. Määttä liittyy hämmästyttävän kuuliaisesti tähän rintamaan vaatiessaan tutkimuksen aikaisempaa vahvempaa suuntautumista ”empiiriselle puolelle, mikä tarkoittaa ekonometristen ja ylipäänsä tilastollisten menetelmien laajempaa soveltamista” (s. 14). Myöhemmin hän hiukan pehmentää ja toteaa, että ”puutteellinenkin kvantitatiivisten menetelmien käyttö on parempi vaihtoehto kuin se, että analyysi perustuu puhtaasti ounastelujen varaan” (s. 180).

Loppuhuomiot

Kalle Määttä tunnetaan tutkijana, jolla on poikkeuksellisen laaja tieteenalansa lukeneisuus. Tämä näkyy arvosteltavana olevassa oppikirjassa. Määttä on myös sujuva kirjoittaja, ja kaiken kaikkiaan kirja on onnistunut perusesitys oikeustaloustieteestä. Kirjan lukija tarvitsee jonkin verran etukäteistietoja kansantaloustieteen mikroteoriasta. Taloudellisen ajattelutavan kannalta keskeisiä käsitteitä ja ajatuskulkuja selitetään sitä

¹² Jan W. Rivkin: Imitation of Complex Strategies. *Management Science* 46(6), 2000, s. 824-844.

mukaa kuin niitä tulee vastaan, mutta tämä tapahtuu kertauksen luontoisena. Edellä mainitun Cooterin ja Ulenin oppikirjan alussa on yleinen katsaus mikroteoriaan, ja tässä ratkaisussa potentiaalinen lukijakunta muodostuu laajemmaksi.

Oikeustaloustieteilijä joutuu kirjoittaessaan tekemään aina kompromisseja sen suhteen, kuinka syvälle lainopin syövereihin hän uppoutuu. Taloustieteellisessä analyysissä lakipykälien kuvaamista ja juristeriaa tärkeämpää on taloudellisten intuitioiden esiin kaivaminen. Määttä onnistuu tältä osin yleisesti ottaen hyvin. Joissakin kohdin kuten kilpailuoikeutta käsittelevässä luvussa teksti harhautuu tarpeettoman yksityiskohtaiseen lainopilliseen tarkasteluun.

Kirja on tiivis lukupaketti, joka sisältää valtavan määrän oikeustaloustieteellistä tietoa. Asioiden käsittely on paikoitellen luettelonomaista, ja opiskelijalle kirja saattaa olla työlästä luettavaa. Kursivoituja termejä tulee tasaisella syötöllä vastaan, ja hiki tulee monelle päähän jo niiden opettelemisessa. Hyvä asiahakemisto kirjan lopussa auttaa pääsemään näiden vaikeuksien yli. Kansainväliseen kirjallisuuteen perehtyvää lukijaa auttaisi termien englanninkielisten vastineiden kertominen. Mitä ovat englanniksi esimerkiksi mittarihinnoittelu (s. 82), rahastettavuusongelma (s. 100), patentti-isku (s. 102), suhdesopimus (s. 116) ja kontrolliperiaate (s. 123)?

Kirjassa on vartenotettavia suomennosehdotuksia taloustieteen keskeisille käsitteille. Tällaisia ovat sääntelyhäiriö (*government failure*), luottamushyödyke (*confidence good*) ja erityisinvestointi (*specific investment*). Joidenkin oppisanojen suomennoksista olisin eri mieltä. *Economies of scope* on mieluummin monituote- kuin laajuusedut, *adverse selection* on epäsuotuisa eikä negatiivinen valikoituminen, ja *moral hazard* on ehdottomasti moraalikato eikä moraalinen uhkapeli. Ulkoisvaikutusten sisäyttäminen ei ole sisäistämistä eikä rajoittunut rationaalisuus ole rajoitettua.

Kirja-arvostelun laatija epäonnistuu kai tehtävässään, ellei löydä lukemastaan yhtään painovirhettä. Kalle Määttä'n kirja on huolellisesti tehty, mutta jotain sentään osui silmiini. Sisällysluettelon sivunumerot kulkevat eri tahdissa kuin kirjan sivunumerot,

yksinoikeussopimukset ovat monessa kohtaa muuttuneet yksioikeussopimuksiksi, ja sitaattimerkit ovat englannin kielen mukaisesti ylösalaisin. Viimeksi mainittu antaa aiheen aavistella, että oikeustaloustieteen ”luvatusta maasta” Yhdysvalloista on tullut Suomeen muitakin kuin talousopillisiä vaikutteita.

Määttä ansaitsee erityiskiitoksen siitä, että päähuomio on kansallisessa oikeuskäytännössä ja sen erityispiirteiden analyysissä. Tärkeintä on sen osoittaminen, että taloudellisten ilmiöiden selittämisessä on syytä perehtyä todellisen elämän instituutioihin eikä vain matematiikan formaaleihin rakennelmiin.

Martti Vihanto

KTT, dosentti (Turun kauppakorkeakoulu)

Oikeustaloustieteen dosentti (Joensuun yliopisto)